

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Β α σ ι λ ε ί ο υ Μ. Βέλλα, *Ἑβραϊκὴ Ἀρχαιολογία*. Ἐπιμελεῖα Μητροπολίτου Κίτρους Βαρνάβα Δ. Τζωρτζάτου, Ἀθήναι, 1980, σελ. 279.

Ἐπὶ τῇ συμπληρώσει δεκαετίας ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ ἀοιδίμου Βασιλείου Βέλλα, Καθηγητοῦ τῆς Ἑβραϊκῆς Γλώσσης καὶ Ἑρμηνείας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἐκ τοῦ πρωτοτύπου κειμένου καὶ τῆς Ἑβραϊκῆς Ἀρχαιολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν, ἐξεδότη προσφάτως ἐκ τῶν καταλοίπων αὐτοῦ τὸ ὑπὸ τὸν ὡς ἄνω τίτλον περισπούδαστον σύγγραμμα.

Ἡ ἔκδοσις ἐγένετο ὑπὸ τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, κατόπιν προτάσεως καὶ φροντίδος τοῦ στενοῦ συνεργάτου τοῦ Καθηγητοῦ ἐν τῷ ἐκκλησιαστικῷ τούτῳ Ὀργανισμῷ, σεβ. Μητροπολίτου Κίτρους κ. Βαρνάβα Τζωρτζάτου, ὁ ὁποῖος δὲν ἐφείσθη κόπου καὶ χρόνου προκειμένου νὰ παρακολουθῇ αὐτοπροσώπως τὴν πορείαν τῆς ἐκτυπώσεως τοῦ ἔργου. Ὡς δὲ γράφει ὁ σεβασμιώτατος εἰς τὰ Προλεγόμενα (σελ. 14), κατὰ παράκλησίν του ἐβοήθησεν αὐτὸν ποικιλοτρόπως ὁ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν Καθηγητὴς κ. Ν. Παπαδόπουλος, ἀναλαβὼν, προφανῶς, μέγα μέρος τῆς ἀπαιτηθείσης πρὸς τοῦτο ἐργασίας καὶ κυρίως τὸ ἐπιστημονικόν.

Τὸ παρουσιαζόμενον ἐνταῦθα σύγγραμμα ἀποτελεῖ κατὰ βάσιν ἐπεξεργασίαν καὶ διεύρυνσιν τοῦ διδακτικοῦ ἐγχειριδίου τῆς Ἑβραϊκῆς Ἀρχαιολογίας, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐδίδασκεν ὁ ἀείμνηστος Καθηγητὴς. Ἀπαρτίζεται δὲ ἐκ τῆς εἰσαγωγῆς καὶ δύο μερῶν. Εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν γίνεται λόγος περὶ τῆς ἐννοίας (σελ. 29-31), τῆς μεθόδου, τῶν χρονικῶν ὁρίων καὶ τῆς διαιρέσεως τῆς ὕλης (σελ. 31-33), τῶν πηγῶν (σελ. 33-36) καὶ τῆς ἱστορίας τῆς Ἑβραϊκῆς Ἀρχαιολογίας (σελ. 36-39). Ὁ σ. με σαφῆναιαν καὶ μεθοδικότητα εἰσάγει τὸν ἀναγνώστην εἰς τὸν ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέροντα χῶρον (αὐτοῦ τερπινοτέρου μαθήματος τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης), ὡς συνήθιζε νὰ χαρακτηρίζῃ ὁ Διδάσκαλος τὸ μάθημα τῆς Ἑβραϊκῆς Ἀρχαιολογίας κατὰ τὴν κατ' ἔτος ἑναρξίν τῶν πανεπιστημιακῶν του παραδόσεων.

Τὸ πρῶτον μέρος δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς εἰσαγωγὴ εἰς τὸ δεύτερον, τὸ ὁποῖον εἶναι καὶ τὸ καθ' αὐτὸ κύριον μέρος τοῦ ἔργου, καὶ περιλαμβάνει τὸν θρησκευτικὸν βίον τοῦ Ἰσραήλ. Ἡ ἐπιθυμία καὶ τὸ σχέδιον τοῦ σοφοῦ Καθηγητοῦ ἦσαν νὰ πραγματευθῇ περαιτέρω καὶ τὸν ἰδιωτικὸν καὶ τὸν δημόσιον βίον τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ. Ἄλλ' ὁ πρόωρος θάνατός του δὲν ἐπέτρεψε, δυστυχῶς, τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου. Ὅπως δὲ ἔλεγε ὁ ἑλληνας αὐτῆς καλύπτεται ἐν πολλοῖς διὰ τῶν ἐπὶ μέρους μελετῶν τὰς ὁποίας εἶχε κατὰ καιροὺς δημοσιεύσει. Ἄλλως τε ὁ θρησκευτικὸς βίος τοῦ Ἰσραήλ εἶναι διὰ τὴν ἐπιστήμην τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης σπουδαιότερος τοῦ τε ἰδιωτικοῦ καὶ τοῦ δημοσίου καὶ ὡς τοιοῦτος θεωρεῖται καὶ ὑπὸ τοῦ σ. (βλ. σελ. 32). Εἰς τὸ εἰσαγωγικόν, λοιπόν, τοῦτο μέρος ἐξετάζονται, μεταξὺ ἄλλων, ἡ μορφολογία τοῦ ἐδάφους τῆς Παλαιστίνης, τὸ κλίμα καὶ ἡ βλάστησις αὐτῆς (σελ. 41-51), οἱ προϊστορικοὶ αὐτῆς χρόνοι (σελ. 52-62), ὁ προϊστορικὸς πολιτισμὸς τῆς χώρας (σελ. 62-91) καὶ ὁ πολιτισμὸς τῶν εἰς αὐτὴν «εἰσβαλόντων» (τὰ εἰσαγωγικὰ εἶναι ἰδικά μου) Ἰσραηλιτῶν (σελ. 92-102). Ἡ τελευταία αὕτη παράγραφος παρουσιάζει εὐλόγον ἐνδιαφέρον, τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον ἐν αὐτῇ ἐξετάζονται τὰ ὅσα παρέλαβον οἱ Ἰσραηλῖται κατὰ τὴν ἐν Παλαιστίνῃ ἐγκατάστασίν των καὶ μετ' αὐτὴν ἐκ μέρους τῶν Χαναναίων, ὅτινες εἶχον ἀναπτύξει αὐτόθι ἀνώτερον πολιτισμὸν συγκριτικῶς πρὸς τοὺς νομάδας Ἰσραηλίτας. Ὁ σ. προσφυῶς ἀναφέρεται ἐνταῦθα εἰς τὰ θρησκευτικὰ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ ὁ Ἰσραήλ εἰς τὴν Παλαιστίνην καὶ εἰς ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα

παρέλαβεν ἐντεῦθεν καὶ ἐν συνεχείᾳ μετέπλεσεν. Ὁ Ἰσραὴλ παρήγαγε, πράγματι, πολλὰ πρωτότυπα στοιχεῖα εἰς τὸν θρησκευτικὸν τομέα, ἐδέχθη ὅμως, εἰς ἄλλους κυρίως τομείς, τὴν ἐπίδρασιν τῶν λαῶν μεθ' ὧν ἦλθεν εἰς οἰανδήποτε ἐπαφὴν. Σημειωτέον ὅτι αἱ ὑπὸ τοὺς τίτλους «Οἱ προϊστορικοὶ χρόνοι τῆς Παλαιστίνης» (σελ. 52-62) καὶ «Οἱ πολιτισμὸς τῶν εἰς Παλαιστίνην εἰσβαλόντων Ἰσραηλιτῶν» (σελ. 92-102) παράγραφοι εἶχον δημοσιευθῆ καὶ αὐτοτελῶς ἔτι ζῶντος τοῦ Βέλλα (Ἀθήναι, 1969).

Εἰς τὸ δεῦτερον μέρος τοῦ βιβλίου παρουσιάζεται ἐν λεπτομερείαις ὁ θρησκευτικὸς βίος τοῦ Ἰσραὴλ εἰς πέντε μεγάλα κεφάλαια. Εἰς τὸ α' γίνεται λόγος περὶ τῶν ἱερῶν τόπων λατρείας, καὶ δὴ τῆς σκηνῆς τοῦ Μαρτυρίου (σελ. 103-114), τῶν ἐν Παλαιστίνῃ ἱερῶν μετὰ τῶν εἰσοδῶν τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐν αὐτῇ (σελ. 114-118), τὰ ὅποια ἰδρῦθησαν, βεβαίως, πρὸ τῆς ἀνεγέρσεως ναοῦ ἐν Ἱερουσαλὴμ, περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Σολομῶντος (σελ. 118-134) τοῦ Ζοροβάβελ (σελ. 134-142), τοῦ Ἡρώδου (σελ. 142-152), περὶ τῶν ἐκτὸς τῆς Παλαιστίνης ναῶν (σελ. 154-156) καὶ περὶ τῶν συναγωγῶν (σελ. 156-160). Εἰς τὸ β' κεφάλαιον, μετὰ τὴν παράθεσιν ἱστορικῶν τιμῶν στοιχείων σχετικῶν πρὸς τὴν γένεσιν καὶ ἐξέλιξιν τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ ἱερατείου (σελ. 161-165), γίνεται λόγος περὶ τῶν ἱερέων (σελ. 165-170), τοῦ ἀρχιερέως (σελ. 170-174) καὶ τῶν λειτῶν (σελ. 174-175). Εἰς τὸ γ' κεφάλαιον ἐκτιθενται τὰ περὶ τῆς λατρείας ἐν τῷ Ἰσραὴλ, καὶ δὴ τὰ περὶ τῶν αἱματηρῶν θυσιῶν (σελ. 176-182) καὶ τῶν ἀναιμάκτων (σελ. 183-185), τῶν εὐχῶν (σελ. 185-186), τῶν ἱερῶν προσφορῶν (σελ. 186-187), τὰ περὶ καθαροῦ καὶ ἀκαθάρτου (σελ. 187-189) καὶ τῆς ἐθνικῆς λατρείας (σελ. 189-194). Τὸ δ' κεφάλαιον εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὰς Ἰσραηλιτικὰς ἑορτάς, καὶ δὴ εἰς τὴν ἑορτὴν τοῦ Σαββάτου (σελ. 195-197), τῆς Νεομηνίας (σελ. 197-198), τῆς Σκηνοπηγίας (σελ. 198-203), τοῦ Ἐξίλασμου (Kippurim - σελ. 203-206), τοῦ Πάσχα (σελ. 206-212), τῆς Πεντηκοστῆς (σελ. 212-214), τῶν Κλήρων (Purim - σελ. 214-215) καὶ τῶν Ἐγκαινίων (Chanukka - σελ. 215-216). Εἰς τὸ ε' κεφάλαιον ἐξετάζονται τὰ περὶ τῶν παρ' Ἰσραὴλ ἰδιαζουσῶν θρησκευτικῶν ὁμάδων, ἦτοι τῶν Προφητῶν (σελ. 217-224), τῶν Ναζιραίων (σελ. 224-226), τῶν Ρεχαβιτῶν (σελ. 226-227), τῶν Σοφοδιδασκάλων (σελ. 228-231), τῶν Νομοδιδασκάλων (σελ. 231-234), τῶν Φαρισαίων (σελ. 234-238), τῶν Σαδδουκαίων (σελ. 238-240), τῶν Ἑσσαίων (σελ. 240-253), τῶν θεραπευτῶν (σελ. 253-259) καὶ τῶν Σαμαρειτῶν (σελ. 259-262). Ἐκ τοῦ δευτέρου τούτου μέρους τοῦ βιβλίου ἢ ὑπὸ τὸν τίτλον «Οἱ Ἑσσαῖοι» παράγραφος (σελ. 240-253) εἶχε δημοσιευθῆ αὐτοτελῶς ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Καθηγητοῦ (Ἀθήναι 1969).

Μετὰ ταῦτα παρατίθεται χρησιμώτατον εὐρετήριον ὀνομάτων, ὄρων καὶ θεμάτων, ἑλληνικῶν καὶ ξενόγλωσσων, μὲ τὸ ὅποῖον κατακλείεται τὸ ὅλον ἔργον. Θὰ ἦτο ὀπωσδήποτε χρήσιμος καὶ εἰς πίναξ τῶν πολυαρίθμων εἰκόνων αἱ ὅποιαι παρενδύονται ἐντὸς τοῦ κειμένου. Περὶ αὐτῶν λεκτέον ὅτι δὲν ἔχουν ἐκτυπωθῆ ἐπιτυχῶς. Πάντως διαφωτίζουν καὶ διευκολύνουν ἐν πολλοῖς τὸν ἀναγνώστην. Ἡ ἐκτύπωσις τοῦ κειμένου εἶναι γενικῶς καλὴ, πλὴν τῆς ἐν σελ. 42 ὑποσημείωσας 1, ἥτις εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀναγνωσθῆ.

Εἰς τὸ κείμενον παρεῖσεφθησαν ἀβλεπτήματά τινα, οὐχὶ σπάνια καὶ εἰς τὰς καλὰς ἐπιστημονικὰς ἐκδόσεις. Θὰ ἦτο ἴσως ἐνδεδειγμένον νὰ σημειώσω μερικὰ ἐξ αὐτῶν: Ἐν σελ. 158, στχ. 1, ἡ αὐτόθι ἀναφερομένη συναγωγὴ δὲν εἶναι Δούμα Εὐρώπος ἀλλὰ Δούρα Ε. Ὁ ψαλμὸς «Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ» δὲν εἶναι ὁ 133 (βλ. σελ. 210, στχ. 1 ἐκ τῶν κάτω) ἀλλ' ὁ 135 (μασ. 136). Ἐν σελ. 279, ἐνθα τὰ παροράματα, δὲν σημειοῦνται οἱ στίχοι ἐκάστης σελίδος εἰς τὴν ἀναφέρονται ταῦτα, προφανῶς ἐκ παραδρομῆς, προκαλοῦμένης οὕτω δυσχερείας εἰς τὸν ἀναγνώστην. Ἐξ ἄλλου εἰς πολλὰ σημεῖα τοῦ ἔργου γίνεται ἀναφορὰ εἰς βιβλίον Ἐσδρα, χωρὶς νὰ διευκρινίζεται ποῖον ἐκ τῶν δύο βιβλίων ἐννοεῖται ἐκάστοτε (βλ. σελ. 134, ὑποσημ. 5, σελ. 136, στχ. 18 καὶ ὑποσημ. 1, 3, 4, σελ. 138, ὑποσημ. 3, 7, σελ. 165, ὑποσημ. 3, σελ. 174, ὑποσημ. 5, σελ. 198, ὑποσημ. 10, σελ. 228, ὑποσημ.

3 κ.ά.). Σημειώνω ὅτι εἰς πάσας τὰς περιπτώσεις πρόκειται περὶ τοῦ πρωτοκανονικοῦ Β' Ἐσδρα. Ἐπίσης εἰς τὰ βιβλικά κείμενα ἄλλοτε μὲν τίθεται ἐντὸς παρενθέσεως καὶ ἡ ἀρίθμησης τῶν Ο', ἄλλοτε δὲ παραλείπεται (βλ. προχείρως ἐν σελ. 48, ὑποσημ. 1, σελ. 96, ὑποσημ. 1, 3, σελ. 98, ὑποσημ. 2, σελ. 259, ὑποσημ. 2,3· πρβλ. δὲ καὶ σελ. 126, ὑποσημ. 1, σελ. 162, στχ. 20, ἀναγιγνώσκει τις Misna· ἐν σελ. 205 στχ. 6 ἐκ τῶν κάτω Mishna· ἐν σελ. 278 (εὐρετήριο) Misna καὶ Mishna. Τὸ ἐξώφυλλον τοῦ βιβλίου, μὲ τὴν ἡμερομηνίαν ἐνδειξίν «Ἐκδόσεις Ἀποστολικῆς Διακονίας», θὰ ἦτο καλὸν καὶ οὐχὶ ἀδύνατον ν' ἀντικατασταθῇ.

Ἡ βιβλιογραφία, ἡ ὁποία παρατίθεται ἐν ἀρχῇ, μετὰ τὰ Προλεγόμενα, περιλαμβάνει πολλὰ εἰδικὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα εἶχε λάβει ὑπ' ὄψιν τοῦ ὁ σ., ἐμπλουτισθεῖσα διὰ νεωτέρων τινῶν. Μεταξὺ τῶν τελευταίων τούτων ὑπάρχουν μερικά, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀσχετα πρὸς τὴν Ἑβραϊκὴν Ἀρχαιολογίαν. Ἀντιθέτως ἐλλείπουν ἄλλα, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἄμεσον σχέσιν πρὸς αὐτὴν (π.χ. Π. Σιμωνῆ, Σύντομος εἰσαγωγή εἰς τὴν βιβλικὴν Ἑβραϊκὴν γλῶσσαν καὶ Ἀρχαιολογίαν, Ἀθῆναι, 1964· Τ ο ὕ α ὕ τ ο ὕ, Ἀπὸ τὸν κόσμον τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, Θεσσαλονίκη, 1973 κ.ά.). Ἐξ ἄλλου ἡ ἐν σελ. 7 σχετικὴ πρὸς τὴν προσωπικότητα καὶ τὸ ἔργον τοῦ ἀειμνήστου Βέλλα βιβλιογραφία δὲν εἶναι πλήρης. Εἰς τὰ ἐν τῇ οἰκείᾳ ὑποσημειώσει παρατιθέμενα ἔργα προσθετέα τὰ: Π. Σιμωνῆ, Τὸ ἐπιστημονικὸν ἔργον τοῦ ἑβραϊολόγου Καθηγητοῦ Βασιλείου Βέλλα, Θεσσαλονίκη, 1970· καὶ Τ ο ὕ α ὕ τ ο ὕ, Βέλλας Βασιλείος, ἐν Ὁρθοσκευτικῇ καὶ Ἡθικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ, τόμ. 3, στήλ. 776-778.

Αἱ ὡς ἄνω παρατηρήσεις οὐδόλως μειώνουν τὴν ἀξίαν τοῦ ἔργου, ἡ ὁποία εἶναι ἀναμφισβήτητος. Ὁ σ. εἶναι ἄριστος γνώστης τῶν θεμάτων, διαπραγματευόμενος αὐτὰ μὲ ἐπιστημονικὴν καὶ εὐσυνειδησίαν καὶ μὲ τὴν ἐπιβαλλομένην εἰς τὸν ὀρθόδοξον ἐρευνητὴν προσοχὴν. Παραθέτει ἀφθόνην μαρτυρίαν ἐκ τε τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἀλλὰ καὶ ἐκ πηγῶν ἐξωβιβλικῶν πρὸς κατοχύρωσιν τῶν ὅσων ἀναφέρει, λαμβάνει δὲ ὑπ' ὄψιν πλὴν τῆς διεθνοῦς εἰδικῆς βιβλιογραφίας καὶ τὰ ἐκ Παλαιστίνης καὶ ἐξ ἄλλων γειτονικῶν πρὸς αὐτὴν χωρῶν πολῦτιμα διὰ τὴν Ἑβραϊκὴν Ἀρχαιολογίαν εὐρήματα.

Τὸ σπουδαῖον τοῦτο σύγγραμμα τοῦ ἀλήστου μνήμης σοφοῦ Καθηγητοῦ Βασιλείου Βέλλα εἶναι ἀπαραίτητον διὰ τοὺς θεολόγους, τοὺς ἀρχαιολόγους καὶ ἱστορικοὺς τῶν χωρῶν τῆς ἀρχαίας Ἀνατολῆς ὡς καὶ διὰ πάντα ἐπιστήμονα βουλόμενον νὰ γνωρίσῃ τὸν κόσμον τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, δεδομένου μάλιστα ὅτι εἶναι τὸ μοναδικὸν εἰς τὴν παρ' ἡμῶν βιβλιογραφίαν τοῦ οἰκείου κλάδου ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΣΙΜΩΝΑΣ

MARAVA-CHATZINIKOLAOU (Anna), TOUFEXI-PASCHOU (Christina). - Academy of Athens, Catalogue of the illuminated Byzantine Manuscripts of the National Library of Greece. Volume I: Manuscripts of New Testament Texts 10th-12th Century.— Athens, Publications Bureau of the Academy of Athens, 1978. 28,5 cm., 257 p., ill., 654 fig. h. t. en noir et en coul.; relié toile.

Il faut saluer ce premier volume d'un catalogue des manuscrits illustrés du Nouveau Testament appartenant aux riches fonds de la Bibliothèque Nationale de Grèce, première réalisation qui sera suivie d'un tome II traitant des manuscrits des 13e-17e siècles. Comme l'indique en préface le Professeur Orlandos, cette publication prend place dans le cadre d'un projet beaucoup plus général, patronné par l'Académie d'Athènes, et visant à faire connaître au monde savant tous les manuscrits à peintures conservés à Athènes, pour lesquels on ne disposait jusqu'à présent

que du travail ancien, et insuffisamment illustré, de P. Buberl, paru à Vienne en 1917, et de l'étude d'A. Delatte, publiée à Liège et Paris en 1926, et présentant les mêmes inconvénients.

Le tome I rassemble, classées chronologiquement, 61 notices, qui décrivent autant de manuscrits illustrés des 10e-12e siècles, et que suit un ensemble imposant de 654 figures (dont un grand nombre en couleurs) reproduisant les peintures et éléments décoratifs les plus importants des *codices* étudiés; des fac-similés supplémentaires (en noir et blanc) apparaissent aussi dans le texte, à l'appui de certains détails de l'étude codicologique; enfin, à la suite des précieux index des pp. 244-257, dix planches non chiffrées donnent la reproduction (en noir et blanc) de dix plats de reliures remarquables à divers titres.

Les notices rédigées en collaboration par les deux spécialistes à qui l'on doit ce beau catalogue fournissent l'essentiel de ce que l'on peut souhaiter savoir sur chaque manuscrit. On indique d'abord brièvement: cote, contenu, datation, renvoi aux figures, matière, dimensions, nombre de folios, de colonnes, de lignes. Ensuite, l'écriture est caractérisée, et la reliure décrite. Éventuellement, les colophons et les notes apportant des données utiles pour l'histoire du volume sont transcrits et traduits. Suit la bibliographie du *codex*, bien à jour, et de lecture facilitée par le recours aux abréviations répertoriées dans la liste des pp. 13-15. Vient alors l'élément principal de la notice, à savoir la description de la décoration, classée systématiquement (portraits, tables de canons, bandeaux, initiales, scènes évangéliques ou autres). Une rubrique finale groupe les remarques et rapprochements qui peuvent appuyer la datation proposée et situer le manuscrit dans le cours de l'évolution de l'art byzantin, ainsi, à l'occasion, que des indications relatives au scribe ou au possesseur, et à l'histoire ultérieure du volume étudié.

En félicitant les deux savantes rédactrices pour le substantiel résultat qu'elles ont obtenu dans ce tome I, nous ne pouvons que souhaiter de voir paraître dans les meilleurs délais la seconde partie d'un catalogue qui va devenir dès maintenant un «usuel» indispensable non seulement aux historiens d'art, mais aux codicologues et à bien d'autres spécialistes dans les diverses branches de l'hellénisme.

(BN de Paris)

CHARLES ASTRUC